

TIETOYHTEISKUNNAN VALVONTAMEKANISMIT

Kanadalaisen David Lyonin teos Surveillance Society on harkittu puheenvuoro tietoyhteiskunnan valvontamekanismeista ja yksityisyytemme haavoittuvuudesta. Teos on uudistettu versio vuonna 1994 julkaistusta The Electronic Eye -kirjasta, joka sekin on edelleen tutustumisen arvoinen, jollei uudempaa laitosta ole saatavilla.

Sen lisäksi, että Lyon on sujuvasanainen kirjoittaja, hän on myös vakuuttava puhuja. Viime elokuussa pohjoismaiseen sosiologikongressiin Reykjavikissa osallistuneilla oli ilo kuulla Lyonin esitelmä meitä kaikkialla ympäröivästä, joskin kiusallisen huomaamattomasta ja hajautuneesta valvontajärjestelmästä, joka herkeämättä profiloii käyttäytymistämme mitä arksammissa tilanteissa.

Lyon määrittelee valvonnan totuttua laajemmassa merkityksessä. Nykyisin henkilökohtaista dataa kerätään rutiininomaisesti lukuisten työn, kaupan, hallinnon, politiikan ja turvallisuuden alaan lukeutuvien organisaatioiden toimesta. Perinteinen sotilastiedustelu ja poliisitoimi ovat vain pieni osa valvontayhteiskuntaa.

Keskeisin analyysia läpileikkaava oletus on se, että valvonta ei ole yksiselitteisesti joko positiivinen tai negatiivinen ilmiö: kontekstistaan riippuen sillä on sekä myönteiset että kielteiset ominaispiirteensä. Ajankohtaisia esimerkkejä tästä ovat terrorismi ja tietokonerikollisuus. Lentokenttien turvatarkastukset tai tietojärjestelmien salasana-aviidakko vaikeuttavat jokapäiväistä elämää mutta toisaalta myös parantavat perusturvallisuutta ja omaisuuden suoja.

Ikävämässä merkityksessä val-

vonnan arkipäiväistyminen merkitsee kuitenkin jatkuvaa ja usein tietämättämme tapahtuvaa henkilökohtaisen elämämme seuraamista ja sitä koskevien yksityiskohtien tallettamista. Lyonin mukaan osallistuminen miltei mihin tahansa modernin elämän osa-alueeseen riippuu suhteestamme erilaisiin sähköisiin tietokantoihin. Tietojen rekisteröinti on modernien yhteiskuntien väline kansalaistensa hallitsemiseksi ja heidän käyttäytymisensä kontrolloimiseksi, Lyon tiivistää argumenttinsa.

Valvonnassa onkin Lyonin mielestä kyse ihmisten suostuttelusta hyväksymään vallitseva sosiaalinen järjestys. Erilaisten tietokantojen yhdistäminen on tästä mitä varteenotettavin esimerkki. Tietotekniikan yleistymisen ja yhdenmuukaistumisen myötä on tullut yhä helpommaksi vertailla eri hallinnonalojen tarpeisiin kerättyjä tietoja mahdollisten väärinkäytösten ja rikkomusten selvittämiseksi, mitä sinänsä voidaan pitää myönteisenä teknologisen kehityksen hyödyntämisenä. Lyon kuitenkin väittää, että olemassa olevat lait yksityisyyden turvaamiseksi eivät ole riittäviä. Kansalaisten oikeuksiin kohdistuvat väärinkäytökset ovat todellinen uhka koko järjestelmän legitimitetille, ja tätä epäkohtaa ei ole vielä läheskään riittävästi otettu huomioon.

Lyonin arvio informaatioteknologian kaksiteräisyydestä on kieltämättä osuva. Valvonta ei kohdistu kansalaisiin tasapuolisesti eikä oikeudenmukaisesti. Tunnetusti erilaisten etnisten vähemmistöjen ja muiden marginaaliryhmien kohtaloksi koituu usein alistuminen kielteisen huo-

mion ja kontrollin objektiksi, siinä missä valtaväestö sekä erityisesti taoudellinen ja poliittinen eliitti elävät suojatummassa asemassa.

Yksityisyyden ongelma on kääntynyt pääläelleen. Ennen yhteiskunnallinen eliitti pelkäsi yksityisyytensä puolesta, nyt tavallisen kansalaisen asema on huolestuttavampi kuin koskaan, Lyon arvioi. Kriittisesti voisi tosin todeta, että järjestelmä toimii toisinkin päin. Sensaatiohakuksen median kynsiin kerran ajaututtuaan etenkin eliitin jäsenet joutuvat nöyrytykseen jatkuvan seurannan ja julkisen tirkistelyn uhreiksi.

Lyonin mielestä yksi kehityksen ristiriitaisimmista piirteistä on se, että teknologisen valvontakoneiston laajentuminen on seurannut länsimaiden demokratisoitumisen prosessia. Kansalaisyhteiskuntien ja sotilaallisten organisaatioiden institutionalisoituminen, hallintojärjestelmien byrokratisoituminen ja rationalisoituminen sekä kapitalistisen talousjärjestelmän logiikka ovat suorassa yhteydessä valvonnan tarpeen lisääntymiseen.

Kuten jo Marx ja Weber ja myöhemmin Foucault ymmärsivät, ovat modernin yhteiskuntajärjestyksen kehitys ja ylläpito vaatineet jatkuvasti yhä yksityiskohtaisempaa kansalaisia koskevaa tietoa. Tämä voidaan tulkita kahdella tavalla: joko yritykseksi rajoittaa ja hallita sosiaalista toimintaa, kuten Lyon on taipuvainen tulkitsemaan, tai pyrkiä mykiseksi turvata demokratian toteutumisen. Niin tai näin, kumpikin vaihtoehto merkitsee yksilöiden identifioimista, rekisteröintiä ja heidän elämänsä dokumentointia.

Lyon joka tapauksessa korostaa, että valtiollinen valvontakoneisto on samanaikaisesti yksilön oikeuksien toteutumista laajentava mutta myös vapautta rajoittava kokonaisuus. Esimerkiksi yleinen sosiaaliturva ja terveydenhuolto ovat selkeitä osoituksia järjestelmistä, joiden toimivuus rakentuu yksilöistä kerättyjen henkilöhistoriallisten ja usein arkaluonteisten tietojen varaan. Vaikka yksityiskohtaiset asiakasrekisterit varmistavat hyvinvointijärjestelmien kattavuuden, ne toisaalta kaventavat yksityisyyden aluetta ja mahdollistavat valtiovallan intervention kansalaisten elämään.

Valtionhallinnollisen byrokratian ohella myös kuluttaminen on hyvä esimerkki valvonnan pureutumisesta yhä syvemmälle yhteiskunnallisiin rakenteisiin. Markkinointitarkoituksia varten kerättävät tiedon sirpa-

leet muodostavat meistä sähköisen mielikuvan, jonka perusteella eri kuluttajaryhmistä on räätälöitävissä hyvin yksilöllinen profiili. Elämäntavan, varallisuuden ja luottokelpoisuuden mukaan rakennetun kulu- tusprofiilin perusteella markkinointi on kohdennettavissa yhä tarkemmin juuri sinne, minne yritys haluaa tuot- teensa tai palvelunsa suunnata. Toisin sanoen kuluttaminenkin voidaan nähdä pyrkimykseksi ohjata ja kont- rolloida käyttäytymistämme valvon- nan avulla.

Kokonaisuudessaan Surveillance Society on pohdintaa herättävä kat- saus nyky-yhteiskuntien vapautta ja yksilöllisyyttä korostavan liberalis- min pimeään puoleen. Lyon onnis- tuu varsin kiitettävästi tasapainoile- maan alueella, joka useimmille lie- nee tuttu lähinnä tieteiskirjallisuus- den fantasiaista. Lyonia tulkiten eri-

tyisesti kulutuksesta on muodostu- nut orwellilainen raja etuoikeutettu- jen ja vähäosaisten välille. Keski- luokkaisesta valtavirrasta poikkeaa- minen johtaa sosiaaliseen leimautu- miseen, koska yhteiskunnan hallin- tobyrokratian ja muiden valvonta- mekanismien tuolle puolen ei voi paeta. Tästä johtuen valvontayhteis- kunnan synnyttämiin patologioihin paras lääke lienee edelleen mahdolli- simman suuri sosiaalinen tasa-arvo.

PASI PYÖRIÄ

DAVID LYON
SURVEILLANCE SOCIETY
MONITORING EVERYDAY LIFE
BUCKINGHAM: OPEN
UNIVERSITY PRESS, 2001

KUUDEN ÄLLÄN ELÄMÄNKULKUJA

Markku Vanttaja tutkii väitöskirjas- saan kuuden laudaturin ylioppilai- den urapolkuja. He edustavat tutki- muksessa oman sukupolvensa kou- lumenestyjiä. Aineistona Vanttajalla on tilastollista materiaalia kuusi lau- daturia kirjoittaneista vuosilta 1971, 1975, 1981, 1985, 1991 ja 1995 se- kä elämäntarinoita, joita hän on ke- rännyt lehti-ilmoitusten avulla. Tut- kimuksen suurin anti on koulu- menestyjien urapolkujen tutkimi- nen eri aineistojen valossa.

Tutkimus lähtee käyntiin pohti- malla älykkyyden, lahjakkuuden ja koulumenestyksen välisiä ongelmal-

lisiakin oletuksia ja kohdistaa no- peasti katseensa koulumenestyksen sosiaaliseen luonteeseen. Tutkimuk- sen juuret ovat koulutussosiologi- sessa keskustelussa, jossa perinteis- tisesti on mietitty, kuinka sosiaalisesti periytyviä koulutus- ja ammattiurat ovat suomalaisessa tasa-arvoa tavoit- televassa yhteiskunnassa. Tämä tun- tuukin olevan Vanttajan vankka läh- tökohta ja näkökulma, joka vahvas- ti hallitsee hänen aineiston tulkin- taansa.

Koulu- ja ammattimenestyksen yhteiskunnallinen uusintaminen on vuosien mittaan ollut tutkimuksessa

kiistelty aihe. Myös Vanttaja haluaa ottaa kantaa tähän visaiseen kysy- mykseen, mutta ottaa etäisyyttä se- litysmalleista, joissa oletetaan suh- teellisen suora suhde oppilaiden ko- titaan ja koulumenestyksen välil- le. Hän kuitenkin olettaa kotitaa- salla tai pikemminkin ”kodin re- sursseilla” olevan merkitystä oppi- laan koulumenestykselle. Kodin re- surssit hän on muokannut Bour- dieun tavasta tarkastella perheen kulttuurisia, taloudellisia ja sosiaali- sia pääomia. Vanttaja kuitenkin kri- tisoi Bourdieun käsitteistöä; sama- ta lähtökohdista ei aina päädytä sa-